

JOSEF POLIŠENSKÝ (PRAHA)

KOMENSKÝ, MORAVA A ITÁLIE JEHO DOBY

V popředí zájmu českých a zahraničních historiků, pokud se v posledním desetiletí zabývali Komenského vztahem ke společnosti a kultuře 17. století, byl dosud jeho vztah k Spojenému Nizozemí a Anglii, dvěma zemím, v nichž byly sociálně politické krize řešeny revolučním způsobem. Komenského vztah k oblasti mediterránní, italsko-španělské, byl nejspíše studován v souvislosti s Cusanem, Machiavellim, Campanellou, ale vesměs jenom okrajově.¹ Nemyslím, že je to správné. Jistě, Komenského vztah k zemím a společností, jež se staly ohniskem novověkého myšlení, novověkého hospodářství a modelem politického zřízení pro Evropu 17. a 18. století, ukazuje leccos nového. Ale neměli bychom i tady ztrácet smysl pro rovnováhu.

Stačí se podívat na foliant Komenského rukopisu, jenž více než kterékoliv jiné dílo ukazuje jeho myšlenkové pochody: jeho *Clamores Eliae*.² Podíváme-li se na autory, jejichž jména a někdy i díla se v tomto materiálovém svodu objevují, najdeme tam vedle autorů nizozemských a anglických (od Tomáše Mora a Francise Bacona až po současníky) imponantní řadu autorů italských — dokonce i některé autory španělské. Mezi italskými jsou to především dva, kteří nám umožňují osvětlit složitou otázku Komenského vztahu k Itálii jeho doby — Campanella a Machiavelli, ale je tu uveden také Giacomo Brocardo, Sebastian Castellio, římský jezuita P. Athanasius Kircher, kapucín Valerián Magni, Bart. Platina i Fausto Sozzini. Jestliže italští autoři ovlivňovali jeho myšlení v posledním pětiletí

¹ Poslední pomůckou ke sledování bohaté komeniologické produkce je knížka *Giuliany Limiti, Rassegna e prospettive degli studi comeniani oggi*. Roma 1968.

² O *Clamores Eliae* viz autorovu informaci: Komeniána v poznaňském Státním archívu (Čes. literatura, v tisku); a *Ant. Škarky, Komenský's Schrift Clamores Eliae als Variante der Consultatio, Acta Comeniana I/XXV, 1967, s. 203 a d.*; a téhož, *Clamores Eliae, Proben und Auszüge*. In: *Milada Blekastad, Comenius...*, Praha—Oslo 1969, s. 708 a d.

(1665–1670) jeho amsterodamského pobytu, dalo by se předpokládat, že tím závažnější byl vliv Itálie a italské kultury na Komenského v době předchozí.

1

Vycházejíce z této premisy, pohledme nejdříve na vztah Itálie a Komenského užší vlasti, Moravy, na přelomu 16. a 17. stol. Jejich vzájemný vztah je z obou stran rozporný. Staré, feudálně katolické Evropě postavila nový obraz, novou koncepci společnosti, vzdělanosti a státu renesanční Itálie 14.–15. století. I když ideál renesančního městského státu se rozplynul definitivně v době válek o Itálii, zbyla i po pádu Florencie ještě Benátská republika, až do 18. století necitovaný vzor ostrovních Utopií, jako zdroj inspirace i jako odkaz společenského a civilizačního „modelu“, spojeného s italskou renesancí. Benátská signorie už dávno přestala být evropskou velmocí, ale obdivována byla stejně členy poselství krále Jiřího na konci 60. let 15. století, jako Fridrichem z Donína, Zdeňkem z Valdštejna, Lvem Vilémem z Kounic nebo jinými českými cestovateli 16.–17. století. A její universita v Padově byla vedle university boloňské zdrojem živé vody, v němž čerpali podněty stejně Zdeněv V. z Lobkovic, nejvyšší kancléř českého království a hlava dvorské strany na dvoře v Praze a ve Vídni, jako rektor pražského Karolina, Jan Jesenský-Jessenius.³

Od poloviny 16. století byla Evropa definitivně roztržena politicky, rozdělena odlišným rytmem hospodářského života i divergencí vývoje společenského. Ze společného zdroje, humanismu, se vyčlenily ideály vzdělanosti humanistickokatolické a vzdělanosti humanistickoprotestantské. „Christianitas afflicta“ se však štěpila dál; byl velký rozdíl mezi katolicismem římské kurie a katolicismem kastilských králů, ale i mezi snášenlivostí francouzských „umírněných“ a nesnášenlivostí potridentského reванšismu Říma, mezi metodami „katolické renesance“ nebo „reformy“ jezuitského řádu a kapucínů.⁴ A na druhé straně rozpory mezi kalvínským světem a světem luteránským byly sotva menší než jejich rozpor s katolickou církví na jedné a kacíři, sektáři, dissidenty či independenty na straně druhé. Jistě, v současné teologickopolitické terminologii nadále existovala představa římského Babylónu, ve skutečnosti však byly rozpory komplikované, a ne vždycky jednotlivec zastával během svého života jediné stanovisko.

Dobře to vidíme na Komenského rodné Moravě; její knihovny se honosily italskými knihami, v zemi působilo nespočetně italských malířů, stavitelů, zedníků – vesměs pečlivě sledovaných římskou či benátskou inkvizicí. Příkladem nad jiné poučným je Marc' Antonio Varotta, malíř korouhví a pak tkadlec, který se v Benátkách musel roku 1567 hájit proti nařčení, že na svých cestách do Uher, Polska, Rakous, Švýcar a Moravy propadl kacířství. Inkvizici upoutala zejména Varottova zpráva, že na Moravě, „kde je mnoho novokřtěnců a jiných sekt“, žijí benátské rodáči. Přední z nich byl messer Nicolò Paruta, který měl v městečku Slavkově (Austerlitz, terra di Moravia) domy a vinice a znamenitou knihovnu s kacířskými

³ O těchto kontaktech viz autorovu studii: *Rassegna delle fonti per la storia e la cultura italiana in Cecoslovacchia*, *Historica XIV/1967*, s. 271 a d.

knihami, vydanými latinsky i in volgare. „A v domě Nicola Paruty na kamnech zemřel Bernardino Ochino, který byl nejdřív kalvinista, pak arián.“ Ochino byl ovšem ještě předtím generálem kapucínského řádu, slavným kazatelem, hlavou stoupenců valdenství a sloupem italské reformace.⁵

Roku 1596 vzniklo jiné italské svědectví o předbělohorské Moravě: Cestoval po ní cestou do Polska římský aristokrat a papežský nuncius, kardinál Caetani. V rodinném archívu zůstal deník legace, v němž se dočteme, že po překročení zemských hranic u Mikulova a pohostění na zámku Dietrichsteinů se průvod nunciův zastavil v městečku „Slofcuf alias Austerletz“, místě plném nejrůznějších kacířů a sekt, takže někteří říkají, že v jednom domě otec věří v jedno a syn v druhé, žena je jednoho mínění ve věcech víry a manžel jiného... „Ale katolík tam nebyl ani jeden.“

V relaci Caetanovy legace najdeme naznačen onen dvojí společenský okruh, jehož prostřednictvím se na Moravu dostávaly vědomosti o Itálii a její kultuře. Ten jeden představovala pestrá společnost psanců nebo emigrantů, kteří na Moravě spolu s novokřtěnci, sociniány ad. našli útupek. Ten druhý představovaly šlechtické rody, katolické nebo pokatolické. Patřili k nim mikulovští Dietrichsteinové, holešovští Lobkovicové, lukovský Albrecht z Valdštejna. Mezi oběma okruhy není však jen rozdíl společenský; šlo tady opravdu o obraz dvojí, od sebe odlišné Itálie. Italští zedníci, stavitelé, kupci nebyli nadarmo předobrazem svobodných zednářů, byli blíž renesanční Itálii městských obcí a byli ovšem i nositeli italského reformního hnutí, doma rychle zlikvidovaného.

Záslehy z těchto kruhů se ovšem dostávaly i do kruhů šlechtických. Zmíněný už Zdeněk V. z Lobkovic, popř. jeho choť Polyxéna, rozená z Pernštejna, měli takovou černou skvrnu v rodině v podobě příbuzné Isabelly de Bresseño, která svým příklonem k reformaci způsobila nesmírný skandál.⁶ Ale v podstatě hledal Lobkovic, který studoval v Padově, i Valdštejn, který získával vojenské vzdělání v boji s Benáťany, stejně jako Dietrichstein v Itálii něco docela jiného. Jejich Itálie byla Itálií, která patřila do mocenského okruhu španělských Habsburků, do oblasti „španělské monarchie“, jejíž kultura byla italsko-španělského charakteru, kultura marinismu, cencettismu. Dietrichstein, biskup moravský, rodák z Madridu, měl proto na svých zámcích na Mikulově, v Kroměříži a na Vyškově „vlašské knihy“ a „vlašského písaře“, přičemž se nerozlišovaly knihy italské a španělské, a písař psal korespondenci v obou jazycích středozemního románského prostoru.

V prostředí jinověrců, především ovšem jednoty bratrské, panovala vůči „oficiální“ Itálii nedůvěra, a ne jeden otec váhal, zda může do Itálie poslat

⁴ O tom více autorova práce *Třicetiletá válka a evropská krize 17. století*, Praha 1970.

⁵ Po napsání této studie vyšla pozoruhodná kniha *Domenica Caccamo*, *Eretici italiani in Moravia, Polonia, Transilvania (1558–1611)*, Firenze–Chicago 1970, která obsahuje zmínky o relaci Varottové i legaci Caetanové.

⁶ O Isabelle de Bresseño viz *B. Chudoba*, *Spain and the Empire (1519–1643)*, Chicago 1952, s. 135–136. Viz o ní listy v RA Lobkowiczové-Roudnice, StA Litoměřice-Zitnice.

své syny. Na druhé straně však prozíravější členové jednoty, a mezi ně patřil patron a podporovatel Jana Ámose Komenského, Karel starší ze Žerotína, naopak cestování do Itálie a do Španělska podporovali, a my dnes víme, že vyučování oběma jazykům bylo oblíbené a módní. Přehrady mezi katolíky a nekatolíky nebyly ani na Moravě, ani v Čechách nijak nepřekonatelné, existovaly srdečné styky mezi jednotlivci, i když někdy nezůstaly trvalé. Dokonce i předbělohorská Karlova „akademie“, pražské vysoké učení, uvažovalo o zavedení vyučování italštiny a franštiny, jak je v Praze uskutečňoval Jean Vanet, přítel prorektora Fradelia. Mladý Valdštejn, tehdy ještě nekatolík, až do smrti užíval italských výrazů, týkajících se různých aspektů života, nepočítaje ani vynikající zásobu italských nadávek.⁷

Politicky ovšem Itálie s výjimkou Benátek a Savojska znamenala málo; vědělo se, že italská města drží v šachu španělské citadely. Papežská kurie byla považována, víceméně oprávněně, za vasala „katolických králů“. Největší sympatie existovaly vůči Benátkám a Padově. Na tom nebylo nic divného, vždyť velkoměsto nad lagunami měli na mysli všichni autoři „Utopií“ až do 18. století. Benátky měly také pověst útočiště pronásledovaných kritiků, počínaje Aretinem a konče Paolem Sarpim, jehož polemické práce byly běžné v předbělohorských knihovnách. Vedle prací Sarpioho najdeme v katalogích knihoven pozdně renesanční filosofická díla Patrizziho a Pomponazziho, i politickou literaturu Botera a Boccoliniho. V Praze se uchovaly i výtisky vzácných prací Giordana Bruna, pocházející z doby autorova pobytu u rudolfinského dvora a jeho členů, španělského vyslance Guillerma de San Clementa a Wackera.

Klima bylo v Praze dočasně příznivější, aspoň v těch kruzích, kde se prosadil módní manýrismus se svým důrazem na rovnováhu a hledání střední cesty při vytváření „nové filosofie“, „nového umění“ i „nové politiky“. Na vytváření těchto ideálů se podílel nejméně Ital, počínaje malířem Arcimboldem a stavitelem Avostalisem až po politické a vojenské poradce, jako byli členové rodiny Magni, s jejichž jedním potomkem, Valeriánem, se ještě setkáme.⁸ Na Moravě byly protiklady mezi stoupenci vzdělanosti protestantskohumanistického typu a vzdělanosti katolickohumanistického typu ostřejší. Kardinál Dietrichstein byl počítán k předním sloupům dvorské „španělské“ strany a olomoučtí jezuité se snažili prostřednictvím svého Collegium Nordicum, založeného z iniciativy kardinála Possevina, přispět k upevnění pozic římské církve nejenom ve střední, ale také v severní a východní Evropě. Ale ani tady nestály proti sobě fronty nesmiřitelně. To změnila teprve Bílá hora a její následky.

2

Na půdu Moravy dostaly se první pomocné oddíly, placené španělským králem, a jeho spojenci v létě roku 1619. Toskáňští kyrysníci (corazze toscane), „Florentýni“, jak jim říkají moravské prameny, se účastnili boje

⁷ Viz *J. Polišenský*, Jan Jesenský-Jessenius, Praha 1965, a týž, Wallenstein. In: *I Protagonisti della Storia Universale*, Vol. VI, Milano 1969, s. 197 a d.

⁸ Bohatá literatura o manýrismu a Praze jakožto jedním z jeho středisek je shrnuta např. v knížce *J. Shearman, Mannerism*, Penguin Books 1967, popř. v článku *R. Evans*, Bílá hora a kultura českých zemí, *ČSČ XVII/1969*, s. 845 a d.

u Věstonic. Oddíly Strozziho, Montecuccolioho a Piccolominiho, bojující pod Dampierrem, byly tam poraženy moravskou hotovostí.⁹ Oklikou přes české bojiště přišly na Moravu na konci roku 1620 španělsko-neapolské oddíly C. Spinelliho. Kroniky mluví o jejich málo vybíravém zacházení s obyvatelstvem, takže není divu, že právě tyto oddíly se staly v lednu roku 1621 prvním předmětem útoku lidového povstání ve východní části země. 12. ledna 1621 byli Neapolitánci pobiti Valachy ve Zlíně a pak následovala drobná válka až do počátku léta, kdy ze Slezska vpadl na Moravu Jan Jiří Krnovský, podporovaný domácí opozicí. Císařské oddíly plukovníka Gauchiera, mezi nimiž byly také čtyři stovky neapolitánských pěšáků, se marně snažili zabránit postupu Krnovského. Gauchier byl obklíčen v Novém Jičíně a napaden ráno, 25. července 1621. Když bylo město zapáleno, unikl s částí jízdy, němečtí pěšáci se vzdali a Neapolitánci do jednoho padli. Nad jejich hromadnými hroby byla postavena kaple, které se do dneška říká „Španělská“ — celkem oprávněně, protože šlo o oběti španělského imperialismu, vyhnané bídou z italského Mezzogiorna.

Jan Ámos, který se tehdy ještě ani nepsal Komenský, byl jako správce bratrského sboru a školy v nedalekém Fulneku nepochybně blízkým pozorovatelem. Už před stavovským povstáním se spoluúčastní na spisu „Retuňk proti Antikristu“, burcujícím k boji proti úkladům protivné, katolické strany. Za povstání se stal fulnecký správce oddaným stoupencem Fridricha Falckého. Od léta 1621 do počátku roku 1622 byl Fulnek a jeho daleké okolí v rukou odpůrců Habsburků, ale pak ztratil Jan Ámos rodinu, fulnecký domov a na jaře 1623 i knihovnu, spálenou na fulneckém náměstí za dozoru pátera Bonaventury.¹⁰

Měl tedy Komenský k oblibě té Itálie, která pomáhala porazit protestantské Čechy, velice málo důvodů. Jak vypadalo jeho střetnutí s představiteli té Itálie, kterou mohl poznat? V raných dílech Komenského na to najdeme málo nápovědí. Ale od konce jeho pobytu doma, zejména od roku 1627, kdy strávil několik týdnů či měsíců v Zilvárovské knihovně na Vlčicích, začínají se v jeho dílech objevovat jména italských myslitelů; Campanelly, Patrizziho, Telesia. Jeho znalost italských autorů se nepochybně ještě prohloubila v Lešně, mezi jejímiž obyvateli byl ostatně i lékař Leszczyńských, M. E. Bonacina.

Neznáme bohužel ani složení Zilvárovské knihovny, ani bohatství knihoven lešenských. V prvním případě můžeme jenom předpokládat, že aspoň její část se dostala do valdštejské knihovny jičínské, a je snad v substrátu valdštejské knihovny, chované později v Duchcově a dnes v Mnichově Hradišti. Nelišila se asi příliš od knihoven, které se nám z tohoto období dochovaly; především knihovny lobkovické, v níž byl stejně Guicciardini, Paolo Sarpi jako kardinál Bentivoglio, Machiavelliho „Vladař“ stejně jako jeho „Discorsi“. A podobnou směsici knih pravověrných i podezřelých najdeme i ve zbytcích knihovny eggenberské na Českém Krumlově nebo nosticovské v Praze.¹¹

⁹ Srov. *J. Polišenský*, *Od Bílé hory k Masaniellovu povstání 1647*, Historický sborník III/1955, s. 144–165.

¹⁰ Týž, *Jan Ámos Komenský*, Praha 1963, s. 34 a d.

¹¹ Týž, *Società e cultura nella Boemia del Barocco*, in: *L'Arte dal Barocco in Boemia*, Milano 1966, s. 1–12.

Čímž se dostáváme ke složité otázce Komenského vztahu k machiavelismu. Jméno florentského mistra politiky u Komenského najdeme jen výjimečně, zato však řadu polemik s machiavellismem (s *ragione di stato* polemizoval ještě v „*Unum necessarium*“) a „machiavellisty“. „Šílení machiavellisté“ jsou Komenským kritizováni v knížce „*Schola ludus*“, Machiavelli se nám mihne v „*Angelus pacis*“ – většinou proti Machiavellimu polemizuje Komenský s použitím argumentů Justa Lipsia, hlavní autority Komenského v politické teorii. Ale Komenského postoj k Machiavelliho odkazu není zdaleka jednoznačný. Nevíme sice, zda znal „*Vladaře*“ i „*Discorsi*“, zda si byl vědom rozporu, který mezi oběma díly je. Machiavelliho učení o přednostech smíšené ústavy, obsažené v „*Discorsi*“, mohl Komenský poznat v řadě zprostředkujících pramenů – šlo ostatně o učení, které mělo svůj kořen už u Platóna a Aristotela, Polybia a Cicerona. Ale je nápadné, že smíšenou ústavu představují u Machiavelliho tři státy, jejichž jména najdeme také u Komenského, totiž Sparta, Řím a Benátky.¹² Ve svém spise „*Independientia aeternarum confusionum origo*“ (napsáno 1648, vydáno 1650), a zejména ve spise „*De bono unitatis...*“ (1660), nakonec i v politické kapitole „*Pansofie*“ Komenský vyzdvíhal ústavu republiky benátské, „*monarchia cum aristocratia et democratia mixta*“ nebo „*monarchia aristocratia et democratia temperata*“. Komenskému nevadilo, že smíšenou ústavu doporučuje Machiavelli, zatracovaný z důvodů etických, a že ji za nemožnou považuje Justus Lipsius. Nepochybně tady spolupůsobila skutečnost, že Benátky měly v mysli Komenského pokračovatelku v republice Svobodného Nizozemí, jejíž vzor vyzdvíhal Komenský ve šlépějích svých učitelů, Johanna Althusia, J. H. Alsteda i pod vlivem Huga Grotia.

A ještě složitěji se vyvíjel Komenského vztah k druhému velkému Italo- lovi, Tomáši Campanellovi. Na první pohled muselo jít jednoznačně o vztah záporný. Vždyť z Campanelly znal Komenský prokazatelně spis „*De Monarchia Hispanica*“ a nevíme, zda se kdy dostal k jeho spisům dalším, ať už šlo o „*Civitas solis*“, nebo „*Atheismus triumphatus*“ nebo „*Monarchia Messiae*“. Nevíme, zda znal rozdíl, který je v politickém ladění těchto prací. Ale Campanella – průkopník a obhájce španělské „univerzální monarchie“, musel pro něho být přímo prokletím. Campanellovy knihy ovšem u nás ve šlechtických knihovnách zastoupeny byly, především ovšem výtahy z nich, např. jeho „*Syntagma de libris propriis*“ (obsaženo v *Dissertationes in Hugo Grotii et aliorum*, 1645). Campanella se roku 1598 sešel s Ferdinandem Styřským, který měl ještě v letech 1608–1609 zájem na vydání jeho děl. Campanellovy myšlenky měly v okolí Ferdinandově horlivého propagátora v publicistovi Kašparovi Scioppiovi-Schoppem, který zejména použil Campanellových myšlenek ze spisu „*De Monarchia Hispanica*“, především ve spisu „*Ecclesiasticus Auctoritati... Jacobi Magnae Britanniae Regis oppositus...*“ z r. 1611 a „*Classicum belli sacri...*“ z r. 1619. Campanella a Scioppius byli proto v očích falckých publicistů, jejichž díla Komenský dobře znal (např. L. Cameraria), viníky

¹² Jar. Ludvíkovský, *Antická a renesanční idea smíšené ústavy u J. A. Komenského*. Sborník prací FFBU E 12/1967, s. 195 a d. Srov. J. Polišenský, *Nizozemská politika a Bílá hora*, Praha 1958, s. 127 a d.

na „svaté válce“ habsbursko-katolické strany proti protestantům ve střední Evropě.¹³

Stopy vlivu Campanellovy argumentace ze „Španělské monarchie“ najdeme v Komenského „Historia prophana sive politica“, patřící do počátku lešenského pobytu.¹⁴ Na počátku třicátých let byl Campanellův vliv na Komenského nejzjevnější, přestože výroky učitele Komenského J. V. Andrea, týkající se Campanelly, byly přinejmenším ironické. Ve své „Fyzice“ mluvil tehdy Komenský o zásluhách Bacona a Campanelly, „hos enim Hercules, qui de bellandis monstris expurgandisque Augiae stalibus feliciter admovent manus“. Byl tedy Campanella jedním ze zdrojů inspi-race Komenského filosofie přírody a přírodovědy. Obojí netvoří ovšem dnes sloup Komenského duševní velikosti — Komenský nepokročil dále od Campanellových anticipací na cestě k objevení subjektu vědomí, jak jej zjistíme u Leibnize.

Závažnější je soud J. Patočky, že nelze podcenit vliv předkartesiánského novoplatonismu, prošlého Raimundem Lullem, Mikulášem z Cusy a Campanellou, na genezi Komenského „Obecné porady o nápravě věcí lidských“, jakožto jednoho ze sloupů, na němž vedle protestantské scholastiky aristotelovsko-suarezovské metafyziky spočívá.¹⁵ Představuje-li „Porada“ syntézu jmenovaných dvou metafyzických systematik, odlišuje se ovšem výrazně od směru, naznačeného Galileo Galileim a René Descartesem — a ovšem i od celého převratu v přírodovědě, oddělené úmyslně od veškerého myšlení společenského. Takové oddělování zůstalo ovšem Komenskému cizí; naopak šlo mu o spojení křesťanského cítění s konstruktivním racionalismem. Inspirován Campanellou chápe Komenský v „Pampaedii“ lidskou práci tak, že „doplňuje mezery přírody“ a svět tak, že je z přírody vytvářen člověkem. Campanella stál tedy po boku Komenského — jednoho z prvních filosofů techniky, a nezmizel z tohoto místa, jak nasvědčují zmínky v „Clamores Eliae“, až do konce Komenského života.

3

Je tedy vztah Komenského k Machiavellimu a Campanellovi protikladný, kritický i přitakavý zároveň. A takový byl asi jeho postoj ke všemu, co v 17. století Itálie znamenala. V Komenského spisku „Historia Prophana“ i v jeho korespondenci a spiscích povahy publicistické je pro to dostatek dokladů. Italové se z jeho okolí neztrácejí; Cesare Calandrini, kazatel valonské církve v Londýně (London Dutch Reformed Church) byl jeho společníkem a rádcem v neklidném prostředí londýnském v zimě 1641–1642.¹⁶ Přitom nesmíme zapomenout, že Calandrini byl členem rodiny protestantských emigrantů z Janova, která především v hospodářském životě Evropy 17. století hrála nesmírně důležitou úlohu, protože s firmou Calandrini a Burlamachi se setkáváme stejně v Londýně jako

¹³ O Campanellovi píše J. Hrubeš v dosud nepublikované práci Publicistika a politika na prahu velkého konfliktu 1590–1617.

¹⁴ J. Polišenský, Komenský a české dějepisectví bělohorského období, Archiv pro bádání o životě a díle J. A. Komenského XXII/1964, s. 61 a d.

¹⁵ Jan Patočka, Aristoteles, jeho předchůdci a dědicové. Praha 1964, s. 343, 385 a d.

¹⁶ O rodině Calandrini viz J. Polišenský, Anglie a Bílá hora, Praha 1949, passim.

v Amsterdamu, v Norimberce jako v Praze. V letech 1619–1620 a znova v letech 1626–1627 financovala tato firma pomocné akce generálních stavů Spojeného Nizozemí ve prospěch českých odpůrců Habsburků. O pár let později se do okruhu Komenského dostává další italská postava, kapucín Valerián Magni, jehož bratr Francesco, polský a císařský diplomat, se stal vrchností na panství Strážnice, kde Komenský strávil část svého mládí. Zejména v letech jednání o toruňské Colloquium Charitativum měl Valerián Magni na Komenského velký vliv, jehož stopy najdeme rozsety i v traktátech, namířených proti P. Valeriánovi.¹⁷ Najdeme zde jistou obdobu Komenského vztahu k sociniánům — arianům, s jejichž učením se ovšem Komenský seznámil už doma na Moravě a k němuž byl zjevně stále znova přitahován. V době, kdy už Valerián Magni byl mrtev (zemřel na cestě do Říma, kam byl povolán, aby se očistil z obvinění, že hlásá bludy), Komenský četl jeho práce, které měly své vyznavače na pobělohorské pražské akademii, zejména v okruhu Jana Marka Marci z Kronlandu. Doufejme, že se jednou do Prahy vrátí rukopisy Valeriánovy, zapůjčené před třiceti lety do římského generálního archivu kapucínského řádu, a že bude možné objektivněji než dosud analyzovat i vztah mezi oběma postavami, které nakonec spojovala příslušnost k moravské zemi. Přes Magniho jde spojovací linky k jezuitskému polyhistorovi P. Athanasiovi Kircherovi, jenž z Říma ovlivňoval názory současníků o přírodovědě. Komenského shovívavější soudy o katolické církvi, obsažené v „Clamores Eliae“, které šly až k tomu, že byl proto, aby pro šíření myšlenek „Obecné porady“ bylo získáno i Tovarýšstvo Ježíšovo, byly asi podmíněny jeho seznámením s dílem lidí, jako byl Magni nebo Kircher.

Zmínkou o „Clamores Eliae“, v němž někteří vidí variantu „Obecné porady“, jak o ní hovořil v české a latinské verzi Komenský v posledních letech života, vracíme se k východisku naší úvahy. Vztah Komenského k Itálii není iluzí, nýbrž je realitou. Podněty italského renesančního „modelu“, vyjadřované Cusanem, Machiavellim, Campanellou a celou plejádou menších světů, jsou z Komenského díla neodmyslitelné. Nic nevdí, že Komenský z tohoto odkazu přejímá především to, co se hodilo do jeho vlastního myšlenkového systému, vyrůstajícího z půdy humanisticko-protestantského „modelu“, představovaného Nizozemím. Od dob Kvačalových jsme pokročili aspoň v tom, že jsme s to lépe pochopit vnitřní svár v mysli Komenského, dialektické rozpory, které mu umožňovaly zároveň přijímat i odsuzovat Machiavelliho a Campanellu. Jistě ve vztahu Komenského k soudobé Itálii je ještě mnoho bílých míst, mnoho otázek zůstává otevřených, ale zvážíme-li, co Itálie znamenala pro Čechy 17. a ještě 18. století, je imperativním příkazem právě jim věnovat pozornost naši i těch, kdo přijdou po nás.

¹⁷ Acta historiae rerum naturalium necnon technicarum, Special Issue 3, Prague 1967, shrnující příspěvky konference: La révolution scientifique du 17e siècle et les sciences mathématiques et physiques, konané v Praze v srpnu 1967.